

A válság és Magyarország

A nemzetközi folyamatok áttételeződéseként 2008 októberében Magyarországon is masszív részvény- és forintárfolyam-zuhanás indult el, befagyott az állampapírpiac, a kereskedelmi bankok elkezdik szűkíteni hitelezési tevékenységüket, ezzel kezdetét veszi a magyar pénzügyi rendszer megroppanása is, majd hasonlóan a világ egészéhez a reálgazdaság is recesszióba megy át. A [KSH](#) és az Ecostat 2009. május 15-én közzétett közös [gyorsbecslése alapján](#) Magyarország bruttó hazai terméke 6,4 százalékkal, a naptárhatást figyelembe véve 5,8 százalékkal csökkent 2009. I. negyedévében az előző év azonos időszakához viszonyítva. A szezonálisan és naptárhatással kiigazított adatok szerint az előző negyedévhez viszonyítva 2,3 százalékkal csökkent a bruttó hazai termék. Az idei első negyedévi GDP csökkenés hátterében az ipar és a pénzügyi szektor átlagnál nagyobb visszaesése áll. A pillanatnyilag legújabb, meglehetősen sűrűn változó hivatalos előrejelzések szerint az év egészében 6,5%-ot is meghaladó GDP-csökkenés várható.

A környező és a rendszerváltozáson velünk együtt átesett országok is szenvednek a válságtól. Szlovákia hazai összterméke az első negyedévben 5,4 százalékkal maradt el a tavalyi első negyedévitől, bár az elemzők csak 2,4 százalékos visszaesésre számítottak. Ez volt az első negatív negyedévi GDP-adat kilenc éven belül. A szlovák központi bank 2,4 százalékos éves visszaesést jósol erre az évre. Csehország hazai összterméke az első negyedévben rekord ütemű romlással, 3,4 százalékkal elmaradt a tavalyi első negyedévitől. Az elemzők 2,4 százalékos mínuszra számítottak éves összehasonlításban, a tavalyi utolsó negyedévi, 0,7 százalékos éves többlet után. Románia gazdasági teljesítménye 6,4 százalékkal elmaradt az első negyedévben a tavalyi első negyedévitől. Az elemzők csak 2,5 százalékos visszaesésre számítottak. A tavalyi utolsó negyedévben 2,5 százalékkal nagyobb volt a román hazai össztermék az egy évvel korábbinál.

A környezet kínlódása természetesen nem vigasz. Magyarország nagyon nehezen viseli a jelenlegi változásokat, amit jól mutat a csődök és felszámolások gyakoriságának táblázatban¹ bemutatott erős emelkedése. A magyar helyzetet súlyosbítja, hogy a

Végelszámolások, csődeljárások, felszámolások															
		1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
1/4 év	csőd	10	1	1	1	8	13	4	8	9	10	8	0	0	4
	felszámolás	848	694	760	776	1151	1463	1776	1866	1970	1917	2177	2484	2772	3676
	egyeszerűsített végelszámolás													555	902
	végelszámolás	857	1250	709	912	1172	1826	1449	1172	1176	1192	1423	1673	1286	2329
2/4 év	csőd	5	7	0	2	4	7	2	10	9	7	0	1	0	
	felszámolás	810	712	926	946	1066	1464	1517	1967	1908	2067	2411	2514	2746	
	egyeszerűsített végelszámolás												2	789	
	végelszámolás	646	972	680	913	900	1750	1280	1019	898	1138	1216	1466	1501	
3/4 év	csőd	4	2	0	4	0	1	2	1	7	6	0	0	0	
	felszámolás	702	609	1335	1576	1104	1180	1187	1710	1886	1749	2293	2162	2458	
	egyeszerűsített végelszámolás												835	940	
4/4 év	végelszámolás	609	655	575	772	1883	1360	1169	1085	1022	1134	1393	1286	1185	
	csőd	4	1	0	5	0	3	7	6	11	3	0	0	0	
	felszámolás	802	730	1010	869	1677	1788	1709	2150	2040	2224	2558	2562	3346	
	egyeszerűsített végelszámolás												826	868	
Össz.:	végelszámolás	1459	996	967	1143	1639	1465	1162	1096	1091	1196	1454	1482	1755	
	csőd	23	11	1	12	12	24	15	25	36	26	8	1	0	4
	felszámolás	3162	2745	4031	3391	4998	5895	6189	7693	7804	7957	9439	9722	11322	3676
	egyeszerűsített végelszámolás												1663	3152	902
Össz.:	végelszámolás	3571	3873	2931	3740	5594	6401	5060	4372	4187	4660	5486	5907	5727	2329
Össz.:		6756	6629	6963	7919	10604	12320	11264	12090	12027	12643	14933	17293	20201	6911

korábbi gazdaságpolitikai hibák következtében a válság lényegében kivézetett állapotban érte az országot. Ezek a baklövések párt-semlegesek voltak, elkövetésükben egyaránt ludasok a bal- és a jobboldali kormányok.

Az alábbiakban röviden azt tekintjük át, hogy mi vezetett a magyar gazdaság végletes meggyengüléséhez még a válság kitörése előtt.

1. Gazdaságpolitikai baklövések a rendszerváltás óta

A rendszerváltás után a piacgazdaságra való átálláshoz a legsürgősebb feladat a jogi készlet teljessé tétele, az államháztartási reform végrehatása és a bankrendszer reformjának befejezése lett volna. Nem vitás, hogy egy ilyen lépéssorozat (különösen az államháztartási reform) népszerűtlen dolgokat is feltételezett, hisz egy sor juttatás állami finanszírozásának, pontosabban a lakosság szempontjából kedvezményes árának megszüntetését jelentette volna, növelve a lakossági terheket és ezzel együtt a jövedelemdifferentiálódást. A lehetőség azonban adott volt, hiszen a polgárosodásra hajló magyar társadalom bizalma, türelme és önuralma ebben a történelmi pillanatban ehhez kellő háttérrel nyújtott. Az Antall-kormány azonban elszalasztotta a szó szoros értelmében történelmi esélyt.

Az agrárpolitikában az kínálkozott volna ésszerű megoldásnak, hogy a támogatások, elsősorban az exporttámogatások, fokozatos leépítésével az életképtelen (termelő)szövetkezetek szűnjenek meg, s helyüket fokozatosan vegyék át más formációk, többek között, vagy akár főként, farmok. Ezzel a növénytermesztés egyes kultúráiban a korábbi mesterségesen magasán tartott határköltések reális szintre kerültek volna, de az állattenyésztés végveszélybe sodrása nélkül. Ez kordában tartotta (nem feszítette) volna az állattenyésztés és élelmiszer-feldolgozás költségeit, így a mezőgazdaság nemzetközi versenyképessége javulhatott volna. Ehelyett szétesett a termelés, kényszerré vált az élelmiszerimport, a mezőgazdaság korábban szervezett kutatási, fajtanemesítési és technológiai háttere gyakorlatilag szétzilálódott. A birtokviszonyok ideológiai indíttatású, erőszakos átrendezése folytán a mezőgazdasági vállalkozás finanszírozhatatlan lett, mert elvált a tulajdontól a tevékenység, így akinek pénzre (hitelre) lett volna szüksége, nem rendelkezett jelzálogként figyelembe vehető vagyonnal. Mindezek tetejébe az élelmiszeripar fontos területeiből privatizáció címen egész iparágak konkurens külföldi cégek kezébe kerültek (növényolaj-, tejipar), amelyek a felvásárlási politikájukkal az alapanyag-termelést is befolyásolhatják, ráadásul megszerezték a késztermék-értékesítést is. Piacot vettek, nem termelőeszközöket. Az eredmény: még jóval a Közös Piachoz (Európai Unióhoz) való csatlakozásunk előtt mi magunk tettük versenyre alkalmatlanná az agrártermelést.

A bankrendszer megroppanásához vezetett az 1991 késő őszén beindult lázas gazdasági törvénykezés. Valóságos dömpingje lett a gazdaságot érintő szabályoknak. Megszületett az új számviteli, pénzügyi és csődtörvény, valamint a szövetkezeti törvények. Nem tagadható, hogy – elvileg – ezek mindegyikére szükség van. Itt derült ki azonban, hogy a gazdaságpolitika művészet: nem egyszerűen azt kell tudni, hogy mit, hanem, főként azt, hogy mikor és hogyan kell valamit megtenni. E törvények egyidejű életbe léptetése a recesszió mélypontján elemi csapásként érte az egész gazdaságot, de főként és kiemelten a bankszektor. A csődtörvény és a szövetkezeti törvény egyidejű bevezetése a tőke- és tartalékhányos bankrendszer vállára tette a már akkor is meglévő több százmilliárdos vállalati körbetartozás

¹ Forrás: Creditreform 2009 május 14.

terhét, majd ezt megfejlte a fejlett közös piaci országok több száz éves bankrendszerében mára kialakult szigorú előírásokkal, s mindezt a némi biztonságot nyújtani képes jelzáloghitelezés és büntetőjogi következmények megteremtése nélkül. Sőt, tovább rontotta a bankok biztonságát, hogy a követelések kielégítésének rendjében az állam váratlanul előre sorolta magát és a TB-t. Így aztán a bankrendszer minősített kintlévőségei 1992-ben hirtelen 300, egyes becslések szerint 500 milliárdra rúgtak.

A nagyságrendek érzékeltetésére ki kell emelni, hogy ha mai értékeket akarunk kapni, ezeket a számokat bátran meg lehet (kell) szorozni tízzel.

A félreértések elkerülése végett le kell szögezni, hogy a kereskedelmi bankoknál felhalmozódott kintlévőségek alapvetően nem a szocializmusból örökölt, vissza nem fizetett ún. nagyvállalati hitelekkel álltak, ahogyan azt divatos volt hangoztatni; zömük az önállóvá vált bankok saját produktuma volt.

A bankrendszer térdre eséséhez hozzájárult a monetáris politika is. 1991 végétől az MNB belefogott a kamatszint letörésébe, s ez átmenetileg sikerült is. Ezt a mozgást a kereskedelmi bankok a költségeikkel egyik napról a másikra nem tudták követni, s e miatt nagy veszteségeik keletkeztek. Mivel ugyanakkor a pénzkereslet nem csökkent, hanem nőtt (ráadásul akkor erősödött fel a költségvetés kiszorító hatása, az, hogy a vállalkozások egyre kevésbé juthattak hitelhez a deficitfinanszírozás miatt), a kamatszint hirtelen újra felpattant, ezzel hozzájárulva a csődhullám felerősödéséhez, és áttételesen (is) még egy mélyületést mérve a bankrendszerre.

Ekkor derült ki végérvényesen és napnál világosabban, hogy a nagy hiba volt a bankrendszer megerősítésének elmulasztása. Ehelyett elkezdődött a bankrendszer és a bankszakemberek népies ihletésű politikai támadása.

A nem külföldi tőkével működő magyar bankok egy-két kivételtől eltekintve igen nehéz helyzetbe kerültek. Ezen az adottságon a csak az eszközök (rossz kihelyezések) cseréjére irányuló 1992-es, a bankok felelősségét eltüntető konszolidáció sem segített, ezzel szemben kétes eredetű vagyonok megszületését alapozta meg, egyben jó hivatkozási alapot adott a szakmai teljesítményektől független, de már korábban elképzelt vagy elhatározott, többnyire politikailag motivált személycserék végrehajtására.

A bankkonszolidáció második, 1993-as (1994-re is áthúzódó) lépcsőjét minőségileg másként kell értékelni. Ez koncepciójában helyes, megalapozott volt. Nem egyszerűen a banki eszközök rendezésére korlátozódott, hanem arra irányult, amire kell: az alultőkésített bankok tőkehiányának megszüntetésére. Más kérdés, hogy a szükséges felelősségi szabályok nélkül a technikailag jó megoldás is a fekete vagyonokat gyarapította.

A kormány átgondolatlan liberalizálásba kezdett. Nem a liberalizálás tényével, hanem az átgondolatlansággal volt a baj. Úgy nyíltak meg a belső piacok, hogy a belső termelést semmi sem védte, sőt az időben egybeesett az egyébként helyes támogatásleépítéssel. A recesszió kellős közepén ez természetesen felerősítette a csődhullám erejét. Teljesen indokolt lett volna átmenetileg védelmet biztosítani (vámokkal, adminisztratív eszközökkel) a belföldi cégek számára.

Nagyot rontottak az ország helyzetén az éves költségvetések. Ezek a termelési támogatások leépítésén kívül más, a gazdaság számára elengedhetetlen intézkedést, amely jótékonyan hatott volna a folyamatokra, nem vállaltak fel. Ehhez ugyanis a költségvetés struktúráját kellett volna módosítani, ami viszont az államháztartás lényegi reformja nélkül nem lehetséges.

Ugyanebben az időben az MNB és a kormány intézkedései minden józan belátással szemben a forint folyamatos reálfelértékelődését eredményezték, s így hatékonyan bátorították az importot, fékezve az exportot, miközben az országnak nyilvánvalóan az ellenkezőre lett volna szüksége.

A siker nem maradt el: megalapozott, kiérlelt gazdaságpolitikai koncepció és irányítás hiányában az önállósult, egymással sem összehangolt fiskális és monetáris politika elérte, hogy két év alatt (1993-94) a külföldi adósságállomány megduplázódjon.

A '94-es választások ezen a helyzeten – a várakozásokkal ellentétben – nem változtattak. Történt azonban időközben valami, ami mindenkit váratlanul ért. A gazdaság, túljutva a recesszión, elkezdett növekedni, s a gazdasági helyzet a kormány bármiféle cselekvése nélkül (vagy inkább ellenére) határozottan javult. Ezt fel nem ismerve Békesi László pénzügyminiszter mindvégig azt hangoztatta, hogy az ország katasztrofális állapotban van. Ennek ellenére nem kezdődött meg az államháztartási reform, ehelyett volt – egy fölösleges pótköltségvetés formájában – lepkeháló akció a költségvetés helyzetének javítására. Az adórendszer egyik ostobaságát (minimál adó) követte a szakmai minimumot meg nem ütő másik sületlenség, az átalányadó.

A jövedelem-típusú adózás alapelve, hogy adót csak ténylegesen létrejött jövedelemből, annak meghatározott arányában lehet fizetni. A minimál adó ezt az alapelvet rúgja fel, mégpedig a rossz szándék (a valószínű csalás) előfeltételezésével. (Nem véletlen, hogy e számárság 2007. évi megisméltése már az Alkotmánybíróság hivatalos dorgálását is kiváltotta.) Az átalányadó ugyanezt az elvet szegi meg. A valós jövedelem helyett egy alku eredményeként meghatározott nagyság után kell előre megállapított adót fizetni, ami elvileg a ténylegesen fizetendőnél vagy kevesebb vagy több. (Egy dolog kizárt, az, hogy azonos legyen vele. Akkor ugyanis miért érdek az átalány?) Gyakorlatilag – az alkuban elfoglalt eltérő pozíciók (érdekek és informáltság) miatt – mindig kisebb, így a költségvetés komoly bevételektől esik el, a vállalkozók pedig meg nem szolgált "jövedelem"-többletbe jutnak.

A külső és belső egyensúly vágató romlásának (egyébként nem helytálló) állandó sulykolása ellenére egyetlen markáns döntés sem született a folyamat megfékezésére, vagy pláne megfordítására, legfőképpen a forint reálfelértékelttsége ellen. Az előzmények alapján szinte természetes, hogy a fennen meghirdetett elvek ellenére nem indult be az államháztartási reform, az pedig végképp megmagyarázhatatlan, hogy a külső egyensúly látványos romlásának hangoztatása ellenére a pénzügyminiszter folyamatosan, makacsul és igen nagy hangerővel elzárkózott a forint leértékelésnek még a gondolatától is; a forint folyamatos reálfelértékelődésen ment keresztül.

1994 őszén aztán történt (összesen 10%-os) leértékelés, de ez messze nem ellensúlyozta a korábbi felértékelődést, viszont máig fennáll a gyanúja annak, hogy egy vállalkozói kör ezzel a leértékeléssel igen jól járt.

A kormányzati (nem-)döntések ellenére 1994-ben az export már gyorsabban nőtt, mint az import, amivel a gazdaság mindenki számára értésre akarta adni, hogy az akkor megindult növekedés – szemben a hivatalos megítéléssel – már egy a recesszió mélypontján túllendült, minőségében megújulni kezdő, új, piacképes fejlődési pályára állt gazdaság első kitörési kísérlete. Ez a növekedés többé nem volt azonos a korábbi évtizedekben megszokott, jogos rettegést keltő expanzióval, ami mindig a külső eladósodás rajtaütésszerű megnövekedéséhez vezetett.

A szocialista időszak gazdaságának egyik legjellemzőbb tulajdonsága volt az elsősorban politikai megfontolásokból kialakított, rendkívül merev „nagyvállalati” struktúra, amely folyamatosan ellenállt minden piaci hatásnak, produktuma zömmel piacképtelen volt, fennmaradását döntően a horribilis állami (pénzügyi)

támogatások tették lehetővé. A gazdasági növekedés felgyorsulása ezzel az adottsággal azért volt mindig veszélyes, mert a jellemzően magas importigényű termelés fellendülése azonnal megemelte a „tőkés” (\$) eredetű import növekedési ütemét, viszont nem bővítette ilyen mértékben az exportot, így főszabályként a (tőkés) kereskedelmi (és fizetési) mérleg romlásához vezetett. Többek között ennek az iparszerkezetnek a kötelező leépülése tette elkerülhetetlenné a gazdasági visszaesést és az ezzel járó munkanélküliséget a '90-es évek elején.

Ha a gazdasági vezetés ekkor tartalmilag elemezte volna a valós helyzetet, s megtette volna a legkézenfekvőbb lépést, a határozott leértékelést, ahelyett, hogy – a növekedéshez fűződő kedvezőtlen korábbi tapasztalatai alapján – elkezd megriadni a meglendülő gazdaságtól, nem lett volna szükség a Bokros-csomagra. A fordítottja történt; a leértékelés halasztása után jött a fékezés és a csomag.

A Bokros-csomag, ha lemeztelenítjük, négy lényegi elemből állt. Egy erőteljes leértékelésből, az új árfolyam-politikai gyakorlat bejelentéséből, az importot korlátozó és a költségvetés bevételeit növelő vámilleték bevezetéséből, valamint a tulajdonképpen füstté vált szociálpolitikai részből tevődött össze.

A szociálpolitika pénzügyi elemeinek módosítására csak akkor szabad vállalkozni, ha a kiváltott társadalmi feszültség arányban áll az előnyökkel, azaz megéri, és ha szakmailag tökéletesen előkészített. A csomag épp e két követelménynek nem felelt meg; a szociálpolitikai rész költségvetési (és makrogazdasági) szempontból elhanyagolható jelentőségű, szakmailag pedig erősen bírálható volt. (Pl. a betegellátás /táppénz/ kifizetésének megváltoztatásánál a jogosultság meghatározása egyszerűen nem volt összhangban az érvényben lévő társadalombiztosítási jogszabályokkal.) Nem véletlen, hogy a bevezetni javasolt változtatások nagy részét az Alkotmánybíróság megsemmisítette.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy akkor mire volt jó egyáltalán ez a rész. Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a társadalom sokkolására. Megítélésem szerint azonban nem a sokszor hangoztatott népnevelési célzattal, inkább talán azért, hogy az általa keltett hangulat elvonja a figyelmet a lényegről.

A lényeg ugyanis a csúszó leértékelés bevezetése volt. Ez viszont nem Bokros Lajos, hanem Surányi György MNB-elnök találmánya volt, úgyhogy jogos a kérdés: Bokros- vagy Surányi-csomagnak kell-e hívni a csomagot?

Nem kétséges, hogy 1995 elején a fizetési mérleg és a költségvetési helyzet romlása ellen már tenni kellett. Csakhogy: a kényszert döntően az elhibázott 1994-es árfolyam-politika okozta. 1995 elején ugyanis nem azért kezdett ismét visszaesni az export és nőni az import, mert a gazdaság újra a betegség jeleit mutatta volna. Éppen ellenkezőleg: többé-kevésbé minden érintett tisztában volt azzal, hogy a drasztikus leértékelés előbb-utóbb elkerülhetetlen, ezért az importőrök előre fizettek, az exportőrök pedig visszafogták a kiszállításokat. Azután, amikor megtörtént a leértékelés, hirtelen természetesen rekord ütemben kezdett nőni az export és csökkenni a külső adósság. Egy kis rosszindulattal akár azt is lehet mondani, a leértékelés azért maradt el jó sokáig, hogy szükség legyen egy Bokros-csomagra.

A Bokros-csomag szerves részeként előre meghirdetett, állandó mértékű leértékelés mértéke a "csomag" bejelentésekor 1,9% volt, később ez fokozatosan csökkent. A belföldi megtakarítási kínálatban akkor kiemelt szerepet betöltő állami értékpapírok (kötvény, kincstárjegy) hozama 1995 elején-közepén 35% körül volt. Ha egy külföldi pénzbefektető a behozott \$-t forintra

váltva állampapírt vásárolt, akkor egy év után kapott 35% kamatot. A visszaváltásnál a forint leértékelése miatt veszített 25,3%-ot (12-szer 1,9%-ot). A nyereség tehát 10% körüli érték, messze magasabb, mint a nemzetközi devizapiacokon elérhető ekkor ismert legmagasabb kamatláb (ez a \$-kamat volt, mértéke 6% körül mozgott), ráadásul kockázatmentes, államilag garantált értékpapírban. (Később a mértékek természetesen módosultak, de a lényeg nem változott.)

Ezt a lehetőséget kihasználva évente több milliárd \$ áramlott ilyen céllal az országba, lecsapolva az óriási hasznot. Ami azonban az egyik oldalon nyereség, a másik oldalon az ország vesztesége. Mivel a külföldi pénz beáramlása felpuffasztotta a belföldi pénzmennyiséget (erősen megnövelte a kereskedelmi bankok likviditását), a jegybank az infláció fékezése érdekében arra kényszerült, hogy ezt a "többletpénzt" leszívja a piacról. Ennek módja az volt, hogy állampapírokat bocsátott ki, s így "sterilizálta" a vásárlóerő szempontjából veszélyes többletet. Mivel a jegybank működési körülményeiben más drámai fejlemény nem következett be, jórészt ez okozta azt a csodát, hogy a Nemzeti Bank hirtelen veszteséges lett. Vagyis a veszteség egyik fő oka nem más, mint a sterilizációs állampapírok után kifizetett kamat (a másik a devizaműveletek vesztesége). A beáramlott 300-400 milliárd forintnyi többletpénzt leszívásához 1995-ben 60-80 milliárd (célzottan a kereskedelmi bankok, azaz nem az állam számára kibocsátott kötvények után járó 20%-os) kamatot kellett kifizetnie a jegybanknak. Az ettől az akciótól – plusz a devizaműveletek hibái miatt – veszteségessé vált jegybank pénzügyi hiányának eltüntetése az állami költségvetésre hárult.

Az előzőekhez társult az ún. adósságcseré. Ez némileg leegyszerűsítve az MNB-nél felhalmozódott árfolyamveszteségek miatti kamatmentes ún. államadósság – az állam által kibocsátott és az MNB tulajdonába átment – kamatozó állampapírokra cserélését jelentette. Tudni kell azonban, hogy a leértékelések miatti veszteség

- (1) nem is *államadósság* abban az értelemben, hogy az állam mint jövedelemtulajdonos adóssága lenne, hiszen a teljes nemzetgazdaság azaz minden jövedelemtulajdonos (állam, lakosság, vállalati szféra) érdekében elszenvedett MNB-veszteség, amely azonban nem ő mérlegében jelent meg;

(1968-ban az "új gazdasági mechanizmus" indulásakor végrehajtott egyszeri nagy leértékelés hatásával az akkori gazdasági vezetés nem akarta "elrontani" az MNB mérlegét, s ezért lett a veszteség „államadósság”. Később a dologból tradíció lett.)

- (2) eleve semmi köze a folyó bevételekhez/kiadásokhoz (veszteséghez), mert állomány átértékelést jelent, azaz vagyontétel.

A tiszta kép kialakítása (az MNB veszteségére adott állami támogatás külön kimutatása) helyett a kamatbevételek fedték el a jegybank veszteségét. Ennek aztán az lett a következménye, hogy az állami költségvetés adósságszolgálat az 1995. évi kb. 200 Mrd forintról 1997-re 6-700 Mrd forintra emelkedett.

Megjegyzem, az MNB mérlegeibe és gazdálkodásába érdemben nem lehet(ett) belenézni, mert jószerivel minden ebből az időszakból származó lényegi információ titkos. Márpedig a költségvetés mai problémáinak egyik meghatározó összetevője, a szinte elviselhetetlenül magas (2007-ben 1100 Mrd) és önjáró adósságszolgálat mozgási pályája ekkor determinálódott.

A lényeg tehát: a költségvetés finanszírozza az MNB-t, az MNB vesztesége áttételeken keresztül (és persze nem egy az egyben) a külföldi befektetők haszna.

Mindez pedig kiegészül a privatizáció furcsa irányváltásával. Az 1995-ös privatizációs törvény – a készpénzes vásárlás előtérbe állításával – gyakorlatilag kizárta a hazai tőkés réteg kialakulását, hiszen a privatizációhoz szükséges mennyiségű készpénzzel (még ha az otthoni hitelből is származik) csak külföldiek rendelkezhetek, ugyanis egyidejűleg leállt a privatizációs célú belső hitelezés is. Ennek hiányában a belföldi pályázók csak részletre tudtak (volna) részt venni a privatizációban.

A korábban kialakított, hitelre épülő konstrukció azért volt ésszerű, mert lehetővé tette az államadósság lakossági adóssággá, egyben az állami tulajdon magántulajdonná konvertálását.

A készpénz piedesztálra emelését nem lehet nem politikai szándék szerint mozgatott megoldásnak tekinteni. A pénzügytan egyik központi fogalma, a jelenérték arra szolgál, hogy (a diszkontálás révén) összehasonlíthatóvá tegye a jövőben kifizetendő, (tehát a hitelre alapozott) és a pillanatnyi készpénzes ajánlatokat. Mármost egy, bár időben később megfizetett, de magasabb jelenértéket képviselő ajánlat az eladó számára is jobb, mint egy bár azonnal megfizetett, de kisebb összeg.

A kör ezzel bezárult. A mai tulajdonosi és vállalati struktúra fejlődése csak azon a zárt pályán haladhatott, amelyen mindmostanáig ténylegesen is haladt.

Az Orbán-kormány idején az előzőekhez fogható, tragikus következményekkel járó baklövés nem történt. Születtek ugyan álmok 6-8%-os növekedésről, de – szerencsére – ezek erőszakos megvalósítására nem került sor; életbe lépett ugyan egy lakástámogatási rendszer, amelyik sokba került, de eredményei is voltak, és nem okozott nagy költségvetési hiányt; változott ugyan a szociálpolitika korábban általánosan elfogadottnak vélt alapállása, de ez értékválasztás volt; készült ugyan 2002-re egy választási költségvetés, de összességében jóvátehetetlen hiba nem történt. A Széchenyi-program kifejezetten jó volt, és végre a magyar vállalkozói körnek szólt. A leginkább számon kérhető hiányosság megint csak az volt, hogy ebben az időszakban sem indult be az államháztartás megreformálása.

Az államháztartási reform szükségességének állandó ismételtetése nem stiláris tévedés és nem véletlen. A gazdaság vállalati szektora (bizonyos fenntartásokkal még az élelmiszergazdaságot is ideértve) egészen az utóbbi időkig, úgy 2006-ig többé-kevésbé egészségesen, piacszerűen működött és fejlődött, vitte az a lendület, amelyet az 1990-et követő nagy átstrukturálódás révén szerzett. A teher azonban, amit el kell tartania, vagyis az államháztartás, túlsúlyos. Az optimálisnál jóval kiterjedtebb és nem hatékony, sőt ki lehet mondani, egyes területeken kifejezetten pazarló a működése. E két jellemző közül egy is elég ok lenne a változtatásra, a kettő együtt azonban elviselhetetlen. Kb. 30 éve tudott dolog, hogy a kialakult helyzeten változtatni kell, mind ez ideig azonban az átfogó rendezés nem történt meg. Ez volt az egyszerű magyarázata annak a 2002 után egy ideig sokak által érthetetlennek vélt jelenségnek, hogy „a gazdaság rendben van, mégis nagy a költségvetési deficit és a fizetésimérleg-hiány, magas az államadósság”. (Ma már sajnos egyáltalán nem igaz, hogy rendben van a gazdaság, sőt tulajdonképpen már akkor is érzékelhetők voltak azok a feszültségek, amelyek a legtöbb gondot okozzák, elsősorban a duális vállalati szerkezet.)

Hangsúlyozni kívánom, hogy felfogásomban az államháztartási reform nem más, mint az államháztartás körébe tartozó egyes alrendszerek működési mechanizmusát meghatározó elvek

olyan megváltoztatása, amelynek révén a rendszer hatékonyabban, célszerűbben, takarékosabban (ha úgy tetszik, kevésbé pazarlóan), a szolgáltatást igénybe vevők részére pedig olajozottabban, jobb ellátást biztosítva működik, mint annak előtte. Ebben az értelemben az, ami pl. 2008-ban az egészségügyben zajlott, nem reform, hanem átgondolatlan, előkészítetlen akciózás volt.

A Medgyessy-kormány éppen az államháztartási körben hajtott végre egy olyan jövedelemnövelést, amivel felerősítette az állami költségvetés máig tartó problémáit.

A Gyurcsány Ferencnek felróható legnagyobb hiba az, hogy a kormányzása kezdetén, az alatt a másfél év alatt, ami a miniszterelnöki székbe kerülése és a választások között eltelt, nem készültek el azok a mindenre, akár a legapróbb (jogi, közgazdasági, logisztikai, meggyőzési, egyeztetési stb.) részletekre is kiterjedő forgatókönyvek, amelyek a választások remélt megnyerése után alkalmasak lettek volna a reformok azonnali végrehajtására. Így aztán a választások megnyerése után tett intézkedések nem lehettek kellően megalapozottak, szükségszerűen kapkodó benyomást keltenek, a köztudatban pedig a reform kifejezés egyé vált a megszorító intézkedésekkel.

Az nem volt kérdés már a 2006-os választások előtt sem, hogy az új kormánynak rendbe kell tennie a költségvetést. A megvalósításnak a koalíciós kormány által választott módja azonban nem volt szerencsés, mert ismét egyértelműen a külföldi tőkét preferálta, s újabb terheket rakott a magyar kis- és középvállalati körre, valamint a bérből és fizetésből élőkre.

Megfelelő elméleti-szakmai és társadalmi előkészítés nélkül, pontos menetrend hiányában nem volt célszerű egyszerre belekezdeni a közigazgatás, a megerendszer, az oktatás és az egészségügy átalakításába, mert végül egyik területen sem maradt erő a következetes végig vitelre.

Jellemző a közigazgatási hivatalok esete. Az Alkotmánybíróság 2007 őszén 2008. június végi hatállyal megsemmisítette az önkormányzati törvénynek a közigazgatási hivatalok felállításáról rendelkező pontját. Ez azt jelenti, hogy ettől az időponttól a hivatalok jogilag nem is léteznek. A kormányzat viszont – tévesen – abból indult ki, hogy miután a döntés a feladat- és hatásköröket nem érintette, a munka zavartalanul folytatódhat. A végeredmény az azóta is fennálló ex lex állapot. A hivatalok dolga a helyi önkormányzatok törvényességi felügyelete és a területi államigazgatási szervek ellenőrzése, intézkedések örökbefogadási és állampolgársági ügyekben, itt bírálják el az elsőfokú közigazgatási határozatok (építési engedélyek, szociális segélyek vagy a helyhatóság által kiszabott bírságok) ellen benyújtott fellebbezéseket stb. Mivel évente közel százezer hatósági döntésről van szó, az intézmény léte korántsem jogelméleti kérdés.

Az elindult de zömmel torzóvá fagyott átalakítások a tervutasításos gazdaságirányítás politikai alkumechanizmusa szerint zajlottak: a szakmai racionalitás helyett a politikai erőviszonyok lettek a meghatározók. Mindezek mellett, amikor a reformok szakszerű végrehajtásában meghatározó szerepet kellene betöltenie, az államigazgatás (és ezen belül kiemelten a központi államigazgatás) is teljesen elbizonytalanodott, irányítása az elfogadhatónál erőteljesebb politikai befolyás alá került. Két hiba mindenképpen kiemelendő: az egyik a közigazgatási államtitkári beosztás felcserélése politikaira, a másik az államigazgatás természetétől teljesen idegen, csak a versenyszférában értelmezhető teljesítménymérésre épülő javadalmazás alkalmazása.

A közigazgatásnak és kiemelten a kormányzati szervezeteknek az lenne az alapvető feladatuk, hogy betartsák és betartassák az alkotmányos rendet, szakmailag és törvényességi szempontból minősítsék a politikai szándékok megvalósulását, magyarárnak ne engedjék át a megalapozatlan döntéseket. A közigazgatás jelenleg ennek a szerepnek a betöltésére alkalmatlan, a benne

dolgozók – többnyire a valószínű retorzióktól tartva – nem vállalják el, hogy felhívják a figyelmet akár a nyilvánvaló hibákra vagy még a törvénysértésekre sem. (Már amikor egyáltalán erre módjuk lenne, az esetek nagy részében ugyanis szinte titokban készülnek a „programok”, bejelentések.)

Az elmúlt néhány évben uralkodóvá vált és követett neoliberais politika és a hozzá kapcsolódó, a piac mindenhatóságát hirdető ideológia furcsa helyzetet teremtett. A termelő és kereskedelmi szférában, ahol a piaci szelekciónak erősen kellene érvényesülnie, a nagy összegű fejlesztési támogatások, az adó- és egyéb kedvezmények, a – politikai hatásoktól sem mentes – alkudozások kiterjedt rendszere gyakorlatilag kiiktatta a piaci mechanizmusokat. Ezzel szemben azok a területek, amelyeken a piaci verseny nehezen értelmezhető – így a humán szférát szolgáló oktatási és egészségügyi rendszer, vagy pl. a vízgazdálkodás, a tankönyvkiadás – egyre inkább piacosítási törekvések célpontjai lettek. Ráadásul a stratégiai jelentőségű ágazatokból (lásd energetika) a nemzeti tőke teljesen kiszorult, s érzékelhetők szándékok arra is, hogy ugyanez ismétlődjön meg a föld esetében is. Így aztán a rendszerváltást követően kialakult erőteljes profitmaximálás elszívja a közfeladatok ellátásához szükséges erőforrásokat az egyébként ugyancsak sok diszfunkcionális elemmel bajlódó szociális-jóléti szférától és a humánerőforrásokat újratermelő rendszerektől.

Az átgondolt gazdaságpolitika hiánya és az elmúlt két évtizedben elkövetett, részben ennek is betudható hibák sora az országot közel a végleges és megfordíthatatlan romlásba vitte. Ebben az állapotában érte az újabb csapás, a nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság.

2. A válság idején (ellen?) megtett intézkedések, fontosabb események²

2008. szeptember 29. Elkészül a költségvetési törvényjavaslat 2009-re, a kiindulás 3 százalékos GDP-növekedés, 3,2 százalékos GDP-arányos államháztartási hiány.

2008. október 9-10. Részvény- és forintárfolyam-zuhanás kezdődik, az állampapírpiac befagy. A jegybank lépéseket tesz a likviditás bővítésre, a kormány bejelenti a betétekre vonatkozó korlátlan garanciát, visszavonja a büdzsé és az adótörvények tervezetét.

2008. október 18. Nemzeti csúcs – megállapodások nélkül. Új költségvetési terv készül: a növekedés már csak 1,2 százalékos, a deficit 2,9 százalékos.

2008. október 22. Négyéves mélypontra a BUX, 3 százalékpontos jegybanki kamatemelés történik.

2008. október 24. Orbán Viktor a pénzügyi válságra hivatkozva levélben kéri Angela Merkel német kancellárt és Nicolas Sarkozy francia államfőt, hogy az Európai Központi Bank vállaljon garanciát a magyar bankközi kölcsönökre.

2008. november 3. Újabb költségvetési változat formálódik. A növekedés átmeleg csökkenésbe (-1 százalék), a hiány már csak 2,6 százalék.

2008. november 6. Sikerül megkötni a 12,5 milliárd eurós IMF standby hitelről szóló szerződést.

² Forrás: Wikipédia (http://hu.wikipedia.org/wiki/2008-2009-es_gazdasagi_vilagvalsag_lefolyasa 2009.04.28.)

2008. november 7. A Moody's lejjebb értékeli a magyar adósságot, majd ugyanezt teszi 10-én a Fitch, 17-én pedig az S&P is.

2008. november 12. Gyurcsány Ferenc a Le Monde-nak nyilatkozva elismeri: a nemzetközi krízis mellett a kormány hibái is hozzájárultak a súlyos helyzet kialakulásához.

2008. november 13. Nemzeti gazdasági csúcs: Bajnai Gordon két évre 1400 milliárd forintot ígér a vállalkozásoknak, 1800 milliárdot az építőiparnak – főleg uniós forrásból.

2008. november 17-20. Az Országgyűlés elfogadja a költségvetési plafonról szóló törvényt. Egyetlen nap több mint 2 ezer állás megszüntetését jelentik be. 6,5 milliárd eurós kölcsönről történik szerződés kötés az EU-val.

2008. december 17. Az Országgyűlés elfogadja a költségvetést a 13. havi nyugdíj maximálásával és a közalkalmazottak 13. havi bérének megnyesésével.

2009. január 14. A kormány 47 milliárd forint tervezett kiadást zárol.

2009. január 26. Gyurcsány Ferenc kezdeményezésére válság-csúcsmegbeszélésre kerül sor a Sándor-palotában, az államfő és három miniszter részvételével.

2009. január 29. Gyurcsány Ferenc 1000 milliárd forintos adóátalakítást hirdet.

2009. február 3. Állami támogatás a munkahelyek megőrzésére: indul a „4 nap munka, 1 nap képzés” program.

2009. február 16. Gyurcsány Ferenc bejelenti a kormány válságkezelő programját, adó- és szociális reformot hirdet, és újabb kiadáscsökkentéseket jelez. A tervezett visszaesés immár 3-3,5, a hiány 2,9 százalékos.

2009. február 21. Nyilvánosságra kerül a Reformszövetség radikális válságkezelő programja, amelyet a kormányfő sokkterápiának minősít.

2009. február 27. Orbán Viktor Berlinben tárgyalva felveti, hogy a nyugati bankoknak és az Uniónak 350 milliárd euróval kellene megtámogatniuk a közép-európai bankszektor. Pár nappal később Gyurcsány Ferenc Brüsszelben 180 milliárd eurós segélycsomagot kér a térség államainak – sikertelenül.

2009. március 21. Gyurcsány Ferenc felajánlja lemondását.

2009. március 25. Segítség bejelentése a bankoknak a hitelezés élénkítésére: OTP 400 milliárd, FHB 120 milliárd forint.

2009. április 14. Az új kormányfő: Bajnai Gordon.

2009. április 19. Azonnali, mindenkit érintő megszorításokat ismertet Bajnai Gordon miniszterelnök.³

³ <http://www.origo.hu/itthon/20090419>

A közsférát érintő intézkedések:

- Két évre befagyasztják a közsféra bruttó bértömegét;
- Felülvizsgálják a 2009 második félévi kereset kiegészítést;
- Megszűnik a 13. havi illetmény, helyette egy általános ösztönző rendszert vezetnek be;
- Csökkentik az önkormányzati támogatásokat.

A nyugdíjrendszer változásai:

- Előrehozzák a nyugdíjkorhatár 65 évre való emelését, várhatóan 2012-re;
- Átütemezik év végére a 2009-re tervezett nyugdíjkorrekciót;
- 2010-ben elmarad a nyugdíjkorrekció;
- 2009-ben nem fizetik ki a 13. havi nyugdíj második felét;
- Megszűnik a 13. havi nyugdíj, helyette a GDP-hez kötött nyugdíjprémiumot vezetnek be;
- Kevésbé éri majd meg a korhatár előtt nyugdíjba vonulni.

Változások a szociális rendszerben:

- 10 százalékkal csökken a táppénz;
- Két évre rögzítik a családi pótlék összegét, a korhatár 23-ról 20 évre csökken;
- A gyes és gyed együttesen három helyett csak két évig jár (ez a már megszületett gyerekek szüleire még nem vonatkozik), ehhez bölcsőde- és óvodafejlesztést ígér a kormány;
- Felfüggesztik a lakástámogatásokat;
- Fokozatosan megszüntetik a gázár- és távhő-kompenzációt. (A kormány azzal számol, hogy az év második felében jelentősen csökkenni fog a gáz ára, jövőre pedig a Robin Hood adóból nyújtanának segítséget a leginkább rászorulóknak.).

Egyéb kiadáscsökkentő intézkedések:

- A tömegközlekedés támogatásának csökkentése, a kedvezmények felülvizsgálata;
- A közmédia támogatásának csökkentése;
- Az EU-s agrártámogatások nemzeti kiegészítésének csökkentése 2010-ben.

Változások az adók és járulékok terén:

2009-ben:

- 5 százalékos munkaadói járulékcsoökkentés a minimálbér kétszereséig;
- Az szja alsó sávhatára 1,9 millió forintra nő;
- 20-ról 25 százalékra nő az áfa, de létrejön egy kedvezményes, 18 százalékos kulcs a tejre, a tejtermékekre, a pékárukra és a távfűtésre.

2010-től:

- 5 százalék munkaadói járulékcsoökkentés a teljes jövedelemre;
- Megszűnik a tételes egészségügyi hozzájárulás;
- Az szja alsó sávhatárának megemlése 4-5 millió forintra;
- Az szja kulcsok csökkentése 15-17, illetve 33-35 százalékra;
- Összbruttósítás: a bruttó bér plusz a járulékok együtt válnak adóalappá;
- Általános értékalapú ingatlanadó bevezetése, progresszív rendszerben;
- Egységes 19 százalékos társasági adózás, a különadó és a kedvezmények megszüntetése.

Állami takarékosági intézkedések:

- A miniszterek és államtitkárok fizetése 15 százalékkal csökken;
- Felére csökken az állami vezetők külföldi útjainak napidíja;

- Nem válthatják meg pénzzel az állami vezetők ki nem vett szabadságát;
- Maximálják az állami cégek vezetőinek fizetését;
- Csökkentik az állami cégek igazgatósági és felügyelő bizottsági tagjainak illetményét.

Bár nem részletezte, a kormányfő több intézkedésre is ígéretet tett, amelyek a vállalkozásokat segítenék, így: exportfejlesztési programra, a belső piacra jutás segítésére, beszállítói programra és aktív gazdasági diplomáciára. Azt mondta, csökkentik a bürokráciát, visszaszorítják a lánc tartozásokat, felgyorsítják a nagy értékű magánberuházások engedélyezését. Külön segítséget ígért a nagy munkaerő igényű ágazatoknak, a mezőgazdaságnak, az építőiparnak és a turizmusnak. Ezen túl feltökésítést ígért a nehéz helyzetben lévő bankoknak. Azt mondta, kockázatkerülőbb befektetési szabályokkal biztosítják a nyugdíjpénztárakban lévő megtakarítások értékállóságát, a közbiztonságot pedig a Btk. szigorításával és a rendőrség megerősítésével javítják.

Azt is közölte a miniszterelnök, hogy tartani akarják a költségvetés 3 százalékosra tervezett hiányát, amelyre azok a megállapodások is kötelezik az országot, amelyeket az IMF-fel és az Európai Bizottsággal kötött még a Gyurcsány-kormány. A miniszterelnök hozzátette ugyanakkor, hogy tárgyalni fog ezekkel a szervezetekkel az alternatívákról is.

*

A fentiekből két dolog derül ki:

- A Gyurcsány-kormány ideje alatt két kétségtől pozitív hatású lépésen, az IMF-fel és az EU-val kötött hitelszerződéseken kívül érdemi változtatások nem történtek a válság hatásainak megfékezésére, ezzel szemben számtalan olyan program és intézkedés meghirdetésére került sor, amelyek aztán általában nem valósultak meg, illetve ha igen (hely hiányában erre most nincs mód kitérni, de elsősorban a monetáris politika körében megtett lépésekről van szó), akkor hatásukban erősen vitathatók voltak.
- A Bajnai-kormány csomagjának – azon túl, hogy kísértetiesen hasonlít a Reformszövetség által összerakott elképzeléshez – az a korábban a Gyurcsány-kormány által is alkalmazott megoldás a legfőbb, nem éppen szerencsés jellemzője, hogy zömmel a megszorításokra épít, ráadásul a terheket szinte teljes mértékben a bérből és fizetésből élőkre helyezi.

3. Mit lehet tenni az államháztartás helyzetének rendbetételére?

A kiindulás nem lehet más, mint annak tudomásul vétele, hogy a mozgástér nagyon szűk, a folyamatok determináltsága rettentő erős.

Az elmúlt években, 2002 óta a bruttó államadósság folyamatosan nőtt, és ma már a GDP 72,4%-a (2001-ben még csak 52,1% volt.) Bár mérséklődőben van, még mindig magas (3% fölötti) mind a költségvetés, mind a fizetési mérleg hiánya.

Az államháztartás kiadási szintje – főként a kiadási szerkezet egyenetlenségei miatt – magas, miközben a centralizációs hányad nemzetközi összehasonlításban nem kiugróan nagy. Az ellentmondás abból adódik, hogy a kiadási tételek sok esetben – a költségvetési gazdálkodás alacsony hatékonysága miatt – a szükségesnél felpuffasztottabbak. A legóvatosabb becslések szerint is a mérlegfőösszeg 10%-a az, ami évente teljesen indokolatlan „többletként” elpárolog. A laza „pénzkezelés” egyaránt tetten érhető az intézményi, az önkormányzati gazdálkodásban, a

fejlesztések finanszírozásánál, a fejlesztési támogatások szétosztásánál és felhasználásánál. Ez azért lényeges momentum, mert a deficit mérséklésénél szóba jöhető megoldásokat elsősorban e fölösleges – itt helyén való a kifejezés – pazarlásoknál kell megkeresni.

A bevételek zömét jelentő adórendszer több sebből vérzik. A két legsúlyosabb hiba korántsem az az általánosan hangoztatott körülmény, hogy magasak a – főként a bérekkel összefüggő – terhek, hanem az, hogy rendkívül sok egyedi kedvezmény épül bele a rendszerbe, illetőleg az, hogy az adózási feltételek nagyon gyakran, újabban már év közben is változnak. Nem érvényesül tehát az adórendszerrel szemben támasztható legfontosabb követelmény, a térbeli és időbeli semlegesség, ami a piaci teljesítmények összehasonlíthatóságához és a vállalati tevékenység tervezhetőségéhez alapvető feltétel. E mellett kétségtelenül szerkezeti problémákkal is terhes az adórendszer, melyek között a legfontosabb, hogy aránytalanul magas az élők munkára rakódó, munkavállalókat és munkaadókat egyaránt sújtó terhelés.

A gazdaság vállalati (és tulajdonosi) szerkezete adott: a külföldi tőkével működő társaságok adják a GDP és az export 70-80%-át, miközben a foglalkoztatottak 2/3-a az alacsony műszaki kultúrájú és hatékonyságú kkv szektorban dolgozik. Ez a duális szerkezet kétszeres veszélyt hordoz magában. A multinacionális cégek Magyarországon megtelepedett részlegeinek tevékenysége általában erősen konjunktúra érzékeny, ezért a piaci megingások akár azonnali kivonulásra készítetik őket (sőt ugyanilyen hatással jár, ha csak olcsóbb munkaerőjű országot találnak), a kieső exportjukat viszont kkv szektor nem képes pótolni. A kkv kör megrendülése beláthatatlan következményekkel járhat a munkaerőpiacon, az itt munkanélkülivé válókat nem szívja fel a gazdaság más szektora. A multinacionális cégek nettó költségvetési befizetései (a kapott támogatások és az alacsony foglalkoztatási szint miatt) igen szerények, esetenként negatívak.

Kiugróan alacsony a foglalkoztatási ráta ugyanakkor. A mögöttünk hagyott 20 év társadalom- és foglalkoztatáspolitikai csődje valamint az oktatási rendszer hibái miatt a munkaerő-„tartalék” tudás- és képzettségi szintje messze elmarad attól, ami az értelmes foglalkoztatás előfeltétele lenne.

Az utóbbi hónapok fejleményei erősen ingataggá tették az ország egyébként is sérülékeny valutarendszerét, a külső finanszírozási feltételek egyre rosszabbak, ráadásul az ország a finanszírozók szempontjából egyre kockázatosabb, ténylegesen fennáll egy valutaválság lehetősége.

Önálló szerepe van annak a sajnos erősen magyar jelenségnek, hogy a lakosság megtakarítási hajlandósága meglehetősen csekély. Jellemző az a vállalkozói viselkedés, amelyik a cég megerősítése helyett szinte azonnal a luxusfogyasztást választja. Ez viszont kockázatosá teszi a komolyabb hatású átrendeződéseket, mivel az anyagi megrázkódtatások átvészélése társadalmi léptékben is megfelelő tartalékok (megtakarítások) nélkül igen nehéz.

A bajt tetézte és tetézi, hogy az elmúlt néhány évben a kormányzati cselekvések lényegében különböző restriktív intézkedésekben merültek ki, a gazdasági szerkezet hatékonyságát javító lépésekre nem került sor. A reformnak keresztelt átgondolatlan, rajtaütésszerű letámadások az államigazgatás, az egészségügy és oktatásügy területén inkább ártottak, mint javítottak a helyzeten. A pénzügyi válság kezelése helyett alkalmazott folyamatos programhirdetés, amely a végén már a programhirdetés meghirdetésévé vált, iskolapéldája a kormányzati tehetetlenkedésnek.

Az ország helyzete mindent összefoglalva nagyon rossz, de a szorosra zárt cselekvési tér nem jelenti azt, hogy semmit nem lehet tenni. A lépéseket egymásra építve, átgondoltan néhány év alatt ki lehet törni a mai helyzetből. Elemi érdekünk, alapvető társadalmi cél a gazdaságban még mindig benne rejlő növekedési potenciál megmozdítása (ami persze a mai helyzetben csak a visszaesés mérséklésére képes), azonban csak a tartós pénzügyi egyensúly fenntartása mellett. Nem követhető az elmúlt évek gyakorlata, amely egyszerű restriktív technikákkal mérsékelte a költségvetési deficitet, de közben nem tett lépéseket a növekedés serkentésére. A konvergencia programban megfogalmazott törekvések elfogadása mellett olyan, a gazdaság működési mechanizmusait befolyásoló változtatások szükségesek, amelyek lendületbe hozhatják a gazdaságot.

A tennivalók részben azonnaliak, részben több évet is átfoghatnak. A sürgősen megteendő lépések a költségvetési egyensúly megteremtéséhez és a pénzügyi összeomlás elkerüléséhez szükségesek, ám fontos, hogy természetüket illetően ezek is belesimuljanak a távlatosabb módosításokba, és – legfőképpen – ne újabb szociális megszorítások adják a fellendülés forrásait. Magyarán, úgy kell feloldani a rövid távú kényszereket, hogy közben nem sérülnek a hosszú távú érdekek. A megoldás a tartalékok kihasználásában, érthetőbben a pazarlások legalább részbeni megszüntetésében rejlik. Az ez irányú lépések halaszthatatlanok.

1. Azonnal el kell kezdeni egy adósságcsere programot. Az államadósságot a lakosságra konvertálva a még lehetséges privatizáció révén fel kell gyorsítani a magyar tulajdonosi kör megerősödését. Itt mindenekelőtt a földtulajdonszerzés jöhet szóba, már csak azért is, mert hamarosan letelik a földpiac liberalizálására kapott uniós moratórium, s akkor reális a veszélye annak, hogy külföldi kézbe kerül a földek nagy része, ráadásul indokolatlanul alacsony áron. (Természetesen minden privatizációra érett elem belekerülhet a programba.) A lebonyolítás technikája eltérő lehet az 1987-88-ban kialakított privatizációs hitelkonstrukciótól. A hitelfelvétel ösztönzésére államilag támogatott kamatok alkalmazhatók, hiszen a mérséklődő adósságállomány folytán csökkenő adósságszolgálati teher erre lehetőséget ad. Az ily módon elérhető adósságállomány-csökkenés becslésem szerint elérheti az 1000 milliárd forintot.
2. Egy felkészült teamnek (az MNV, mint az ÁPV Zrt. jogutódja ill. az APEH apparátusából), kormány-felhatalmazással végig kell vizsgálnia (ellenőriznie), hogy a nagy külföldi cégek minden pontban betartották-e a privatizáció alkalmával általuk aláírt szerződésekben vállalt kötelezettségeket.

Egy oldalról kérdés, hogy teljesültek-e azok a kikötések, amelyek a foglalkoztatásra, a magyar beszállítói hányadra vonatkoztak; más oldalról ellenőrizni kell, hogy e cégek milyen belső elszámoló árakat alkalmaznak cégcsoportjukon belül a Magyarországra be- illetve Magyarországról kiszállított termékek esetében. (Erősen feltételezhető, hogy az import anyagárak irreálisan magasak, míg az exportárak nyomottak. Ez a nyereség láthatatlan kivitelének bevett eszköze, de emellett a magyar kereskedelmi mérleg hiányának is fontos tényezője lehet.)
3. Az állami költségvetés gazdálkodási fegyelme sok ponton kifogásolható. A költségvetés végrehajtásában az előirányzatok felhasználásánál a Pénzügyminisztériumnak vissza kell kapnia teljes egyetértési és ellenőrzési jogkörét (ezt nem helyettesítheti a Költségvetési Tanács érdekes, de teljesen haszontalan működése). A kincstár hatáskörét ki kell terjeszteni a teljes államháztartási pénzforgalomra. (Elképzelhető, hogy a főbb folyamatokat illetően a pénzfelhasználást ÁSZ-ellenjegyzéshez kell kötni, amely szervezet így kellő ismeret birtokában vizsgálatokat kezdeményezhet részterületeken is.) Az államháztartási törvényt ebben a szellemben kell átfésülni, hogy a közpénzek jelenleg folyó elherdálása azonnal megszüntethető legyen. (Korábban már volt róla szó, a kiadási főösszeg 10%-a körüli nagyságrend a tét.)

4. A fejlesztési támogatások rendszere átláthatatlan, ellenőrizhetetlen, hatékonysága nem mérhető. Az e támogatásokról hozott döntéseket
- teljesen nyílttá kell tenni,
 - az egyes célokra adott összegek hatásainak összemérése alapján, kizárólag a hatékonysági (nemzetgazdasági fejlesztési és megtérülési) szempontoknak alávetetten szabad meghozni.

Mindemellett a Pénzügyminisztériumnak e téren is (sőt kiemelten) vissza kell kapnia egyetértési jogát, ellenőrző szerepét. Az elérhető megtakarítások nagyságrendje tízmilliárdos.

5. Az állami nagyberuházásoknál szinte mindenhol kimutathatók az indokolatlan „többletköltségek” (lásd M6-os autópálya), amelyek tisztességes kormányzati tervezés és ellenőrzés mellett elkerülhetők. Ennek megfelelően meg kell szüntetni a közbeszerzési törvény hiányosságait, és – bár erre a jelenlegi politikai helyzetben minimális az esély – rendezni kell a pártfinanszírozási rendet, mert e tényezők nyilvánvalóan kölcsönösen összefüggenek.

*

Az előzőekben felsorolt elemek elegendőek lennének annyi kiadási megtakarítás elérésére a költségvetésben, amennyi a pillanatnyi finanszírozási feszültségek áthidalásához szükséges. Elkerülhetők lennének viszont azok a neoliberális közgazdászok által elkerülhetetlennek aposztrofált brutális megszorítások a szociális rendszerben, amelyek, ha mégis kikényszerítik őket, társadalmi robbanással fenyegetnek. Természetesen szükség van a szociális ellátórendszerek diszfunkcionális elemeinek megszüntetésére is, de az e téren megteendő lépéseket alaposan átgondolva, rendszerbe illesztve lehet kialakítani. Ezek is eredményezhetnek megtakarításokat, bár kevésbé a pénzügyi, mint társadalmi, erkölcsi, politikai és hangulati hatásai lennének jelentősek.

Véget kell vetni annak a megszorítások közé sorolható, ma már évente visszatérő gyakorlatnak is, amely a helyi önkormányzatokra újabb és újabb állami feladatokat terhel, ám a forrásokat nem rendeli hozzájuk, sőt pl. az alap- és középfokú oktatásban folyamatosan szűkíti a finanszírozási kereteket. Ez az egyre gyorsuló folyamat oda vezet, hogy – más megoldás nem lévén – az önkormányzatok mind intenzívebben eladósodnak, ami végül az elkerülni szándékozott végkifejletet, az államháztartás adósságállományának növekedését eredményezi

Végül az egyik, ha nem a legfontosabb elem: meg kell erősíteni az államigazgatást, azonnal. A jelenleg paralizált szakértői apparátusok életre keltése nélkül nem lehet még a legseniálisabb elgondolások megvalósulásáról sem álmodozni, mert nincs, aki a terveket átültetné az életbe. Független, felkészült szakértői stáb nélkül az ország továbbra is gyakorlati kormányzás nélkül marad, ami azt jelenti, hogy nem remélhető a helyzet javulása.

A hosszabb távú (egy-két év alatt előkészíthető) módosításoknak az alábbi területekre kell kiterjedniük:

1. Ki kell alakítani az ország hosszú távú fenntartható fejlődés követelményeinek megfelelő, a várható világtrendekhez igazodó, ezért több változatban testet öltő gazdaságpolitikai stratégiáját, azt a logikai rendszert, amelyhez a konkrét cselekvési tervek igazodhatnak. Ehhez szükség van egy a mai polgári viszonyok között értelmezhető

tervezési központra, melynek feladata a gazdaság és társadalom egészében gondolkozva, a különböző részpolitikák összehangolása, harmonizálása. A Nemzeti Fejlesztési Programok ezt nem képesek helyettesíteni, hiszen tulajdonképpen nem többek, mint egymás mellé tett, de egymással nem összehangolt, alulról, a különböző lobbierdekek alapján felépült részlelképzések, amelyekről nem tudni, hogy segítik-e egymást vagy inkább korlátozzák. Ez másképpen azt jelenti, hogy fel kell adni a piac mindenhatóságát fétisnek tekintő, mára világméretben megbukott neoliberális paradigmát, a csak a profit szempontjait kiszolgáló gazdaság- és társadalompolitikát.

2. Az államháztartás rendbetételéhez nem kerülhető el egy, a teljes költségvetési szférára kiterjedő átvilágítás, és ennek alapján a funkciók és szervezetek újrarendezése. Mára a költségvetési intézmények olyan szövevényes rendszere alakult ki, amelyben követhetetlenek a döntési és pénzügyi folyamatok, ennél fogva gyakorlatilag ellenőrizhetetlen az előirányzatok tervezésének és a költségvetések végrehajtásának menete.

Az előbbire épülve elő kell készíteni az államháztartás legalább 30 éve húzódó reformját. Ismételten: ez az államháztartás körébe tartozó egyes alrendszerek működési mechanizmusát meghatározó elvek olyan megváltoztatása, amelynek révén a rendszer hatékonyabban, célszerűbben, takarékosabban (ha úgy tetszik, kevésbé pazarlóan), a szolgáltatást igénybe vevők részére pedig olajozottabban, jobb ellátást biztosítva működik, mint annak előtte.

A reformnak egyaránt ki kell terjednie az oktatási, az egészségügyi, az önkormányzati rendszerre, a nyugdíjrendszerre, az államháztartás gazdálkodási rendjére. Átgondolt, a legkisebb részleteket illetően is jól előkészített, széleskörű társadalmi párbeszédre épülő szakmai munka végső fázisa lehet egy a társadalom által is tolerált váltássorozat. A cél a takarékos, hatékony szolgáltatás, nem pedig az öncélú piacosítás, a gyakran csupán a privatizálás álcájába bújtatott ingatlanspekuláció.

A reformokat mind elveikben, mind gyakorlati kivitelezhetőségüket illetően alaposan elő kell készíteni, és csak utána szabad kilépni velük a nyilvánosság elé. Meg kell állítani az ötletszerű, általában nem több mint restriktív intézkedések reformra való átkeresztelését. Magyarországon valóban reform értékű gazdasági változások utoljára a 80-as évek második felében történtek az adórendszer, majd a bankrendszer átalakításakor. Mindkét esetben évekig tartó, a lehetőségek határáig szinte mindenre kiterjedő előkészítés előzte meg a bevezetést, a rendszerek működésbe lépése után mégis számos elem szorult utólagos korrekcióra. Gyermeki naivitás tehát azt gondolni, hogy néhány hetes brain-storming képes helyettesíteni a komoly munkát. Többek között ezért is nem vállalkozom az egyes részreformok tartalmának meghatározására, mert nincs meg hozzá a kellő önbizalmam és küldetéstudatom; erre csak széleskörű, elmélyült munka adhat alapot.

Látszólag nagyon távol áll a témától, mégis szoros a kapcsolat: rendezni szükséges a pártfinanszírozást. Ez az elem csak azért nem az azonnali intézkedések között szerepel, mert a jelenlegi politikai hangulatban nincs esélye egy az ellenzék egyetértését is feltételező törvénymódosításra. Egyébként a legsürgetőbb teendők közé tartozik.

3. Ki kell dolgozni egy adómodernizációs programot. Az adórendszer fejlesztése sem lehet azonban rögtönzések tárgya. Mindenekelőtt meg kell szüntetni a rendszer elsősorban a profitokat és fejlesztéseket érintő részein úrrá lett töredezettségét, a rengeteg kivételt,

kedvezményt, továbbá azt a bizonytalanságot, ami a szinte folytonos, ötletszerű változtatásokból következik. Mérsékelni kell a munkaerő terhein, mind a munkaadók, mind a munkavállalók oldalán. Újra kell gondolni a központi és a helyi adók arányát (és módszerét). Az ellenőrzési szervezet megerősítésével is el kell érni egy oldalról, hogy a tényleges adóbefizetések legalább a nemzetközileg elfogadható szintig megközelítsék a potenciális adóbevételeket, másoldalról pedig, hogy az adóhatóság működése mindenben megfeleljen az alkotmányosság követelményeinek. Minden erőt és forrást a szürkegazdaság ellenőrzésére és kifizetésére kell fordítani, érdemben kibővítve az adóalapot. E célból megerősíteni kell az APEH szervezetét, nem gyöngíteni.

4. A foglalkoztatáspolitikában gyökeres fordulatra van szükség. Javulnia kell mind az aktivitási, mind a munkanélküliségi rátának. E célból is ki kell szűrni a szociális ellátások ésszerűtlen elemeit, újabb könnyörtelen lépéseket kell tenni a gazdaság kifizetésére, és programokat kell kidolgozni a munkaképes emberek munkába vonására.
5. Elő kell segíteni a nemzeti tulajdonú tőke, és ezzel együtt a magyar tulajdonosi réteg megerősödését. Ehhez akár állami (pl. MFB) szervezésben, szellemi irányítással végrehajtott nagy- és közepméretű beruházások is kellenek, amelyeket azonnal vagy később – az államadósság lakosságra terhelésével párhuzamosan (a korábbi e-hitel mintájára) – privatizálni lehet/kell.
6. A jövőre nézve újra kell gondolni a külföldi tőke számára szinte kritikátlanul nyújtott befektetési kedvezményeket. Az uniós források felhasználásában abszolút prioritást kell kapniuk a kis- és középvállalkozásoknak, a döntően a nagyvállalati körre kialakított adminisztratív terhek látványos csökkenésével együtt. Ésszerűsíteni kell a kkv-k számára előírt, esetenként teljesíthetetlen, ráadásul ésszerűtlen pályázati feltételeket.
7. Programra van szükség ahhoz, hogy a föld – mint az utolsó privatizálható, és ezért tőkésedésre alkalmas eszköz – szinte kizárólag magyar tulajdonban maradjon. Ebben is segíthet az államadósság lakosságra forгатása, amit akár a földek átmeneti állami tulajdonba vételével (felvásárlásával) is gyorsítani lehetne.
8. Az előzőekkel ellentétben nincs szükség az ingatlanadóra.

Azon van értelme gondolkozni, hogy a profitadót esetleg nem érdemes-e vagyonarányosan kivetni. Egy ilyen lépés nyilván drasztikus szelekciót (differenciálódást) eredményezne a lekötött tőkét alacsony illetve magas hatékonysággal működtető cégek között: az a vállalat, amelyik a vagyon adómértékként meghatározott százalékánál kisebb profitot produkál, automatikusan veszteségessé válik. Nem biztos, hogy jó megoldás, de gazdaságpolitikai mérlegelés tárgya lehet. Jövedelmet előállítani nem képes ingatlanvagyon megadóztatni azonban szakmai nonszensz, arról nem beszélve, hogy technikailag jól kivitelezhetetlen.

Ha a cél a feketén szerzett vagyonok megadóztatása, akkor a célhoz rendelt eszközöket kell használni, azaz a felderítést és az adók utólagos behajtását, vagy akár az elkobzást, nem pedig a kiszámíthatatlan hatásokat keltő adóztatást.

Magyarországon ráadásul azt sem lehet állítani, amit a már hosszú évszázadok óta konszolidált polgári államokban igen, hogy az ingatlanok értéke legalább sztochasztikus kapcsolatban van (korrelál) a tulajdonos jövedelmének nagyságával. 1990 után az ingatlanárak teljesen esetlegesen mozogtak, a jelenlegi telekáraknak közül nincs a

korábban történt vásárláskori árakhoz. 1990 után az önkormányzati tulajdonú főbérleti lakások magántulajdonná váltak (meg kellett venni őket!), az ezekben lakó családok nem kis része viszont a fenntartási költségekkel is alig tud megküzdeni. Hogyan fognak ezek adót fizetni? (Egy lakótelepi lakás értéke településtől függően ugyan, de 5-10 millió Ft felett van.) Rengeteg olyan kisnyugdíjasnak, kifejezetten alacsony jövedelmi szinten élő embernek van olyan telke a zöldövezetben, aki az '50-es, '60-as években jutott telekhez, majd építkezett, s most tőle teljesen független okok miatt (az ingatlanárak robbanásszerű emelkedése folytán) 50-100 milliós ingatlannal rendelkezik.

Az ingatlanadó pillanatok alatt bedöntené az ingatlanpiacot; a kislakások ára hirtelen és meredeken elkezdene emelkedni, a nagy értékű ingatlanoké pedig csökkenni. Ilyen adót csak azzal a hátsó szándékkal lehet bevezetni, hogy éppen ez utóbbiak tulajdonosai próbáljanak megszabadulni értékes lakásaiktól, s aztán mások majd kedvező feltételekkel felvásárolhassák az ingatlanokat. Egy ilyen adó bevezetése tehát joggal kelti bárkiben annak a hátsó szándéknak a gyanúját, hogy az igazi cél az ingatlan tulajdonok felvásárlása.

Budapest, 2009. május hó

Kollarik István